

Bezwaar en beroep tegen een beslissing van de overheid

In dit informatieblad vindt u informatie over bezwaar en beroep tegen beslissingen van de overheid. Het blad bestaat uit twee delen. In het eerste deel kunt u lezen wanneer en hoe u bezwaar kunt maken tegen een beslissing van een bestuursorgaan en wat u dan van het bestuursorgaan mag verwachten. Het tweede deel gaat over beroep bij de rechter. U kunt in beroep gaan als u het niet eens bent met de beslissing op uw bezwaar. De regels voor bezwaar en beroep tegen een beslissing van een bestuursorgaan staan in de 'Algemene wet bestuursrecht'. Deze regels gelden voor de grote meerderheid van de beslissingen van de overheid. Voor sommige beslissingen kunnen echter afwijkende regels gelden. Lees daarom altijd goed wat in de beslissing zelf staat vermeld over bezwaar- en beroepsmogelijkheden en win zo nodig advies in, bijvoorbeeld bij een Juridisch Loket.

In dit informatieblad

Inleiding	2
-----------	---

Deel A Bezwaar 2

1 Wanneer kunt u bezwaar maken?	2
2 Hoe maakt u bezwaar?	3
3 Bewijs van ontvangst	3
4 Komt uw bezwaarschrift op de juiste plaats?	3
5 Uw mening mondeling toelichten	3
6 Intrekken van bezwaar	4
7 Vergoeding	4
8 Termijn voor de beslissing op het bezwaar	4
9 Als u niet op tijd een beslissing krijgt	4
10 Voorlopige voorziening	5

11 Bekendmaking van de beslissing op het bezwaar	5
--	---

12 Rechtstreeks beroep bij de rechter	5
---------------------------------------	---

13 Schadevergoeding	5
---------------------	---

Deel B Beroep 7

1 Wanneer kunt u beroep instellen?	7
2 Waar stelt u beroep in?	7
3 Hoe stelt u beroep in?	7
4 Beroepstermijn	7
5 U hebt meer tijd nodig	7
6 Voorlopige voorziening	8
7 Griffierecht bij beroep	8
8 Iemand machtigen of een advocaat nemen	8

9	Hoe verloopt het proces?	8
10	Verzet	9
11	Hoger beroep	9
12	De procedure in hoger beroep	9
13	Griffierecht bij hoger beroep	9
14	Rechtsbijstand	9
15	Waar kunt u in beroep en in hoger beroep gaan?	10
16	Voorbeeld van bezwaarschrift, beroepschrift (voor beroep en hoger beroep), verzetschrift	10
17	Schadevergoeding	10
19	Adressen en internetsites	11

Digitaal of schriftlijk?

Tegenwoordig kunt u in de meeste gevallen digitaal communiceren met de overheid. Daarvoor kunt u gebruik maken van speciale webformulieren of e-mailadressen. Als dit (nog) niet mogelijk is, dan kunt u alleen een brief sturen. Informeer bij de betreffende instantie wat de mogelijkheden zijn.

Inleiding

Waarschijnlijk leest u dit informatieblad, omdat u persoonlijk te maken hebt met een beslissing van een bestuursorgaan. Een bestuursorgaan is een organisatie die helemaal of voor een groot deel onder de overheid valt. Voorbeelden van bestuursorganen zijn instanties van de rijksoverheid, een provincie, een gemeente en een waterschap. Maar ook de Stichting Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen, de Sociale Verzekeringsbank en het UWV zijn bestuursorganen. In dit informatieblad wordt gesproken over 'het bestuursorgaan'. De regels die in dit informatieblad staan, gelden voor alle bestuursorganen. U kunt zelf de instantie invullen waarmee u te maken hebt. U kunt persoonlijk te maken hebben met een besluit van een bestuursorgaan, omdat u zelf om een beslissing hebt gevraagd. Het is echter ook mogelijk dat u betrokken bent bij een beslissing die genomen wordt op aanvraag van iemand anders. Zo kunt u bijvoorbeeld betrokken zijn bij een bouwvergunning die uw buurman heeft aangevraagd, omdat hij een schuur of een serre wil bouwen die het zonlicht uit uw tuin wegneemt. De overheid kan ook beslissingen op eigen initiatief nemen, bijvoorbeeld de beslissing een uitkering te verlagen omdat iemand onvoldoende naar werk zoekt.

Deel A Bezwaar

Als u door een beslissing van een bestuursorgaan persoonlijk in uw belangen wordt getroffen, kunt u bezwaar maken bij het bestuursorgaan dat de beslissing heeft genomen. Dit is een verplichte stap voordat u eventueel naar de rechter kunt als u het niet eens bent met de beslissing op uw bezwaar.

1 Wanneer kunt u bezwaar maken?

U kunt bezwaar maken als:

- u het niet eens bent met de beslissing die het bestuursorgaan op uw eigen aanvraag heeft genomen. Bijvoorbeeld als u een vergunning hebt aangevraagd en het college van burgemeester en wethouders heeft besloten dat u deze niet krijgt;
- u het niet eens bent met een beslissing die het bestuursorgaan heeft genomen op aanvraag van iemand anders en u hierbij rechtstreeks bent betrokken. Uw burens hebben bijvoorbeeld een vergunning gekregen om een uitbouw aan hun huis te maken. U bent tegen een dergelijke verbouwing, want de zon wordt dan weggenomen. U bent rechtstreeks betrokken, dus u kunt bezwaar maken;
- u nadelige gevolgen ondervindt van een beslissing die een bestuursorgaan uit zichzelf neemt.

U kunt niet altijd bezwaar maken. Soms moet u administratief beroep instellen bij een ander bestuursorgaan. Bijvoorbeeld bij de Minister (van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) tegen een beslissing van de burgemeester om een jachtvergunning in te trekken. Dit staat dan onder de beslissing van het bestuursorgaan vermeld. Verder is het meestal niet mogelijk om bezwaar te maken tegen een besluit waarbij algemene regels zijn vastgesteld. Een besluit met algemene regels is bijvoorbeeld een verbod van de gemeente om op zondag te collecteren. Soms moet u rechtstreeks beroep instellen bij de rechter en kunt u geen bezwaar maken bij het bestuursorgaan. Daar zijn wel kosten aan verbonden. Meer informatie vindt u onder het kopje 'Griffierecht bij beroep' op pagina 8.

Dit rechtstreeks beroep geldt onder andere als het bestuursorgaan bij de beslissing die u wilt aanvechten de 'uniforme openbare voorbereidingsprocedure' heeft toegepast, zoals bij een omgevingsvergunning. Dan heeft u uw mening al in een eerder stadium kenbaar kunnen maken. Rechtstreeks beroep bij de rechter geldt ook als het bestuursorgaan niet of niet tijdig een beslissing neemt op een aanvraag die u heeft ingediend. U stelt dan bij de rechter beroep in tegen het niet op tijd nemen van de beslissing.

Voorbeeld

Mevrouw Jansen uit Eindhoven heeft in de stadskrant gelezen dat het college van burgemeester en wethouders de beslissing heeft genomen om bomen te kappen in de straat waar zij woont. Zij besluit bezwaar te maken. Zij stuurt een bezwaarschrift naar burgemeester en wethouders, het bestuursorgaan dat de beslissing heeft genomen.

2 Hoe maakt u bezwaar?

Waar en wanneer

U moet bezwaar maken bij het bestuursorgaan dat de beslissing heeft genomen. Dit wordt het indienen van een bezwaarschrift genoemd. Veel bestuursorganen maken gebruik van een digitaal loket. U vult online een formulier in en ondertekent met uw digitale handtekening of DigiD. U kunt de status van uw bezwaarschrift digitaal volgen en u ontvangt bij verandering van status een e-mailbericht. Als er geen digitaal loket is, dan moet u schriftelijk bezwaar maken. U moet ervoor zorgen dat uw bezwaarschrift binnen zes weken na verzending van de beslissing waar u het niet mee eens bent bij het bestuursorgaan is. Als uw bezwaarschrift te laat binnen komt, wordt het niet niet-ontvankelijk verklaard. Dit betekent dat uw bezwaarschrift niet in behandeling wordt genomen. In enkele gevallen is de termijn voor het indienen van een bezwaarschrift korter dan zes weken.

Het bestuursorgaan behoort bij de beslissing te vermelden hoeveel tijd u hebt om bezwaar te maken. Ontbreekt die informatie, dan is het verstandig dit snel na te vragen bij het bestuursorgaan. Maakt u bezwaar omdat het bestuursorgaan de gevraagde beslissing niet op tijd neemt, dan geldt geen bezwaartermijn. U mag uw bezwaarschrift in dat geval echter niet onredelijk laat indienen. U mag bijvoorbeeld niet een jaar wachten voor u bezwaar maakt. Dat is onredelijk laat. Een bezwaarschrift indienen per e-mail is alleen mogelijk als het bestuursorgaan heeft aangegeven (bijvoorbeeld op de website van het orgaan) dat dit mogelijk is.

De inhoud

In uw bezwaarschrift moet u in ieder geval vermelden:

- uw naam en adres;
- de datum waarop u het bezwaarschrift schrijft;
- een omschrijving van de beslissing waartegen u bezwaar wilt maken;
- de reden waarom u bezwaar maakt;
- uw (digitale) handtekening. U moet het bezwaarschrift ondertekenen.

Als u uw bezwaarschrift in een andere taal dan het Nederlands hebt geschreven, moet u, als dat wordt gevraagd, voor een goede Nederlandse vertaling zorgen.

Het is mogelijk dat het u niet op tijd lukt (dus binnen zes weken) aan alle vereisten te voldoen. U hebt bijvoorbeeld nog niet alle stukken of een vertaling is niet op tijd klaar. U moet dan toch maar een onvolledig bezwaarschrift indienen. Als uw bezwaarschrift niet binnen zes weken bij het bestuursorgaan is binnengekomen, dan is uw mogelijkheid om bezwaar te maken voorbij.

In het onvolledige bezwaarschrift moeten in ieder geval uw naam en adres, de datum en de beslissing waartegen u bezwaar maakt staan. Als niet alle gegevens (bijvoorbeeld de reden waarom u bezwaar maakt) in uw bezwaarschrift staan, krijgt u nog kort de tijd dit aan te vullen. Doet u dit niet op tijd, dan kan het bestuursorgaan

het bezwaarschrift niet-ontvankelijk verklaren. Weet u niet precies wanneer de beslissing is genomen waarvan u nadelige gevolgen ondervindt, dien dan het bezwaarschrift zo spoedig mogelijk in.

Tip

Zorg dat u uw bezwaarschrift indient binnen zes weken nadat de beslissing bekend is gemaakt. Anders wordt uw bezwaar niet meer behandeld. Neem geen risico. Wacht niet tot de laatste dag. Het is verstandig uw bezwaarschrift ruim van te voren te versturen, zodat de kans klein is dat er iets misgaat. Kiest u er voor uw bezwaarschrift schriftelijk in te dienen? Dan is het verstandig dit aangetekend te doen, zodat u kunt bewijzen dat u het op tijd hebt verstuurd. Brengt u uw bezwaarschrift toch op de laatste dag naar het bestuursorgaan, doe dat dan tijdens kantooruren en vraag om een bewijs van ontvangst.

3 Bewijs van ontvangst

Als u een bezwaarschrift indient, krijgt u een ontvangstbevestiging. Ook als u het bezwaarschrift persoonlijk afgeeft.

4 Komt uw bezwaarschrift op de juiste plaats?

Onderaan de beslissing van het bestuursorgaan staat in de meeste gevallen vermeld waar u het bezwaarschrift in kunt dienen. Let hierop! Staat dit niet vermeld en weet u daardoor niet precies de juiste instantie, neem dan contact op met het bestuursorgaan en vraag deze gegevens op. Als uw bezwaarschrift bij de verkeerde instantie belandt, wordt het doorgestuurd naar de instantie die het bezwaar in behandeling moet nemen. Dan wordt wel eerst bekeken of uw bezwaarschrift tijdig is ingediend. Wordt uw bezwaarschrift doorgestuurd dan krijgt u daarvan bericht.

5 Uw mening mondeling toelichten

Het bestuursorgaan geeft u en andere betrokkenen de mogelijkheid om een mondelinge toelichting te geven. Dit wordt horen genoemd. U en de personen die bij de voorbereiding van de beslissing hun mening hebben gegeven, worden hierover ingelicht. Het bestuursorgaan hoeft u niet altijd te horen.

Men is niet verplicht u te horen:

- als het bezwaar 'kennelijk niet ontvankelijk' is. Dit betekent dat:
  - u de termijn hebt overschreden voor het maken van bezwaar (zes weken), of
  - het bestuursorgaan denkt dat het besluit u niet of niet rechtstreeks raakt, of
  - u ondanks een herhaald verzoek van het bestuursorgaan niet de wettelijk verplichte gegevens hebt gegeven;
- als het bezwaar 'kennelijk ongegrond' is. Dat wil zeggen dat er geen enkele goede reden bestaat voor het bezwaar;

- als u en eventuele betrokkenen hebben aangegeven dat ze niet gehoord willen worden;
- als aan het bezwaar helemaal tegemoet gekomen wordt zonder dat anderen nadeel ondervinden;
- bij beschikkingen over rijksbelastingen. U wordt dan alleen gehoord als u daar in uw bezwaarschrift om hebt gevraagd.

U kunt voor het horen gegevens of bewijsstukken bij het bestuursorgaan afgeven of er naar toe sturen. Die gegevens of bewijsstukken moeten wel uiterlijk tien dagen voor het horen door het bestuursorgaan zijn ontvangen. De stukken die betrekking hebben op de zaak en het bezwaarschrift kunt u in elk geval een week lang inzien, vertrouwelijke stukken uitgezonderd. Meestal liggen de stukken ter inzage bij het bestuursorgaan. Alle betrokkenen kunnen kopieën krijgen. Soms worden hiervoor kosten in rekening gebracht. Met behulp van de stukken kunt u zich op het horen voorbereiden.

Tip

Stuur altijd kopieën van bewijsstukken mee, en houd de originelen zelf.

U wordt in bijzijn van de andere betrokkenen gehoord. Als u een goede reden hebt, kunt u ook vragen om afzonderlijk te worden gehoord. Het bestuursorgaan beslist hierover. De andere betrokkenen worden dan naderhand wel ingelicht over wat is besproken. Van het horen wordt ook een verslag gemaakt. Als er na het horen nog belangrijke nieuwe gegevens binnenkomen bij het bestuursorgaan, dan krijgt u daar bericht over. U kunt over deze nieuwe gegevens ook weer uw mening geven.

Tip

U wordt waarschijnlijk door het bestuursorgaan gevraagd uw verhaal te komen vertellen. U bent daartoe overigens niet verplicht. Mogelijk worden ook andere betrokken uitgenodigd. U kunt zich voorbereiden door de stukken in te zien en een kopie van de stukken te vragen.

6 Intrekken van bezwaar

Bent u van gedachten veranderd en wilt u uw bezwaar intrekken, dan kan dat. Als u gehoord wordt dan kan dat mondeling. In alle andere gevallen moet u het bestuursorgaan een bericht sturen.

Getuigen en deskundigen

U kunt getuigen of een deskundige (bijvoorbeeld een huisarts of een architect) inschakelen bij het horen.

Iemand meenemen naar de hoorzitting

U kunt u tijdens de hoorzitting laten bijstaan. Dit betekent dat u een familielid, kennis of advocaat mag meenemen die u kan steunen. U kunt u ook laten vertegenwoordigen. Dan doet iemand anders voor u het woord. U hoeft dan zelf niet bij het horen aanwezig te zijn. Als u een kennis of familielid inschakelt om u te vertegenwoordigen, dan moet u die persoon een schriftelijke machtiging meegeven die door uzelf is ondertekend.

7 Vergoeding

U kunt vragen om een vergoeding van de kosten die u heeft gemaakt om een bezwaarschrift in te dienen. Het bestuursorgaan moet dan een deel van uw kosten vergoeden als u gelijk krijgt en het besluit waartegen u bezwaar heeft gemaakt wordt herroepen.

U moet dan uw verzoek om een vergoeding wel hebben gedaan voordat een beslissing is genomen op uw bezwaarschrift. Het is dus verstandig om het verzoek te doen in of bij het bezwaarschrift dat u indient. Het bestuursorgaan kan onder andere een tegemoetkoming geven in de kosten van een advocaat of een professionele rechtsbijstandverlener en van de kosten van een getuige of deskundige, als blijkt dat u deze echt nodig had.

8 Termijn voor de beslissing op het bezwaar

Het bestuursorgaan moet in het algemeen binnen zes weken na het verstrijken van de bezwaartermijn van het bezwaarschrift beslissen. De beslissing kan echter met nog eens zes weken worden uitgesteld. Als ten behoeve van de beslissing op het bezwaar een adviescommissie is ingesteld, dan geldt een beslistermijn van twaalf weken. Deze termijn kan ook met zes weken worden verlengd. Als het langer dan zes (of bij inschakeling van een adviescommissie: twaalf) weken duurt voordat men een beslissing op uw bezwaarschrift neemt, krijgt u daarover bericht.

9 Als u niet op tijd een beslissing krijgt

Als het bestuursorgaan niet op tijd op uw bezwaarschrift beslist, heeft u in principe automatisch recht op een dwangsom. Ook hiervoor geldt dat u het bestuursorgaan eerst een aanmaning stuurt. U kunt de aanmaning pas indienen als de termijn voor het nemen van de beslissing voorbij is. Als het bestuursorgaan twee weken na ontvangst van uw aanmaning nog geen beslissing heeft genomen, dan gaat de dwangsom automatisch in.

De dwangsom loopt maximaal 42 dagen en bedraagt maximaal € 1260: voor de eerste veertien dagen € 20 per dag, voor de daarop volgende veertien dagen € 30 per dag en voor de daarop volgende veertien dagen € 40 per dag. Als er meer bezwaarmakers zijn, dan wordt het bedrag van de dwangsom gelijkmatig onder hen verdeeld. De ingebrekestelling om een dwangsom te krijgen, geldt automatisch als een ingebrekestelling om beroep te kunnen instellen en omgekeerd. Het eventueel instellen van beroep tegen het niet tijdig beslissen heeft geen gevolgen voor de dwangsom. Als de rechter uw beroep gegrond verklaart, kunt u hem vragen tevens de hoogte van de automatische dwangsom vast te stellen. De dwangsom die de rechter zelf vaststelt voor het geval het bestuursorgaan twee weken na zijn uitspraak nog geen beslissing heeft toegestuurd, komt bovenop de dwangsom die het bestuursorgaan zelf automatisch verbeurt. Meer informatie over de automatische dwangsomregeling vindt u op www.rijksoverheid.nl. Daar kunt u ook een voorbeeld

vinden van een e-mail of brief waarmee u het bestuursorgaan in gebreke stelt. Ook staat daar beschreven dat in sommige situaties geen recht op een dwangsom bestaat.

Voorbeeld

De minister van Infrastructuur en Waterstaat heeft de subsidieaanvraag van mevrouw van Zon voor zonnecollectoren afgewezen. Mevrouw Van Zon maakt bezwaar, maar heeft zes weken na het verstrijken van de bezwaartermijn nog geen beslissing op haar bezwaar gekregen, terwijl zij ook geen bericht heeft gekregen dat de termijn is verlengd. Mevrouw Van Zon stuurt vervolgens een aanmaning aan de minister waarin zij de minister in gebreke stelt. Als de minister twee weken na ontvangst van die aanmaning nog niet heeft beslist, kan mevrouw Van Zon beroep instellen bij de rechter tegen het niet tijdig beslissen. Zij heeft bovendien automatisch recht op een dwangsom.

Hebt u na het verstrijken van de geldende termijn, eventueel na verlenging, nog geen bericht, dan kunt u bij de rechter in beroep gaan tegen het niet op tijd nemen van de beslissing op bezwaar. U moet dan wel eerst aan het bestuursorgaan een aanmaning sturen waarin u het bestuursorgaan 'in gebreke stelt'. Vanaf twee weken na de verzending van de ingebrekestelling kunt u dan beroep instellen. Verklaart de rechtbank het beroep gegrond, dan is het bestuursorgaan verplicht om alsnog binnen twee weken te beslissen. Voor iedere dag dat de beslissing daarna nog uitblijft, kan de rechter een dwangsom vaststellen. Aan het instellen van beroep zijn wel kosten verbonden. Meer informatie vindt u onder het kopje 'Griffierecht bij beroep' op pagina 8.

10 Voorlopige voorziening

Tijdens de bezwaarschriftprocedure geldt de genomen beslissing. Het kan zijn dat deze beslissing intussen onherstelbare gevolgen voor u heeft. U kunt dan tijdens de bezwaarschriftprocedure de rechter vragen een 'voorlopige voorziening' te treffen. Dit betekent dat een speciale regeling kan worden getroffen voor de periode dat het bezwaarschrift nog in behandeling is. Een voorlopige voorziening wordt vaak een schorsing genoemd. Aan de procedure voor 'voorlopige voorziening' zijn kosten verbonden (griffierecht). Meer informatie vindt u onder het kopje 'Griffierecht bij beroep' op pagina 8.

Voorbeeld

De provincie heeft besloten dat meneer Wagenaar uit Assen zijn woonboot moet verplaatsen. Meneer Wagenaar maakt bezwaar. De provincie wil direct met de verplaatsing beginnen, omdat de woonboot voor een bepaalde datum weg moet zijn. De heer Wagenaar vraagt de rechter om een 'schorsing' van de beslissing. Hij is bang dat de woonboot wordt verplaatst, terwijl de mogelijkheid bestaat dat dit na de beslissing op het bezwaar niet nodig zal blijken.

11 Bekendmaking van de beslissing op het bezwaar

U en eventuele andere betrokkenen krijgen bericht van de beslissing die op uw bezwaar is genomen. Het bestuursorgaan geeft bij de bekendmaking de redenen waarom een bepaalde beslissing is genomen. Als u het niet eens bent met de beslissing kunt u als regel binnen zes weken beroep bij de rechter instellen. Bij de beslissing moet vermeld staan waar u in beroep kunt gaan.

12 Rechtstreeks beroep bij de rechter

In uitzonderingsgevallen kunt u met het bestuursorgaan en andere betrokkenen afspreken om de bezwaarschriftprocedure over te slaan en de zaak direct aan de rechter voor te leggen. Dit wordt rechtstreeks beroep genoemd. U moet dan een bezwaarschrift indienen, maar tegelijk het bestuursorgaan verzoeken de zaak door te sturen naar de rechter.

Als het bestuursorgaan daar niet mee instemt, wordt de zaak gewoon als bezwaarschrift behandeld. Hetzelfde geldt als meer personen een bezwaarschrift indienen tegen hetzelfde besluit en één daarvan niet akkoord gaat met rechtstreeks beroep. Rechtstreeks beroep kan zinvol zijn als uw meningsverschil met het bestuursorgaan niet over de feiten, maar over een zuiver juridische kwestie gaat, terwijl vaststaat dat het bestuursorgaan en u het daarover niet eens worden.

Voorbeeld

U heeft een bouwvergunning gevraagd voor een verbouwing van uw huis. De gemeente laat weten dat de vergunning geweigerd wordt, omdat uw bouwplan in strijd is met het bestemmingsplan. Volgens u ziet de gemeente dat verkeerd, maar na diverse gesprekken op het gemeentehuis blijft de gemeente bij haar standpunt. Voor een rechtstreeks beroep moet u, net als voor een gewoon beroep, griffierecht betalen. Meer informatie vindt u onder het kopje 'Griffierecht bij beroep' op pagina 8.

13 Schadevergoeding

Wanneer u schade heeft geleden door een onwettig besluit van de overheid, of als de overheid te lang heeft gewacht met het nemen van een besluit, kunt u in aanmerking komen voor schadevergoeding. Een verzoek om schadevergoeding kunt u in eerste instantie indienen bij het bestuursorgaan dat het besluit heeft genomen. Wijst dit orgaan uw verzoek af, of kunt u het niet eens worden over de hoogte van de vergoeding, dan kunt u uw verzoek aan de rechter voorleggen. U kunt uw verzoek ook indienen tijdens het (hoger) beroep tegen het schadeveroorzakende besluit.

De bestuursrechter beoordeelt niet alle bestuursrechtelijke geschillen over schadevergoeding. Geschillen over subsidies, ruimtelijke ordening en milieu waarbij het schadebedrag lager is dan 25.000 euro kunt u voorleggen aan de bestuursrechter of aan de burgerlijke rechter. Als het schadebedrag hoger is dan 25.000 euro kunt u uw conflict uitsluitend aan de burgerlijke rechter voorleggen. Conflicten over financiële zaken zoals sociale zekerheid en studiefinanciering kunt alleen aan de bestuursrechter voorleggen. Voor een aantal beslissingen op economisch gebied kunt u bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven terecht. De afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State behandelt onder meer zaken over ruimtelijke ordening.

Verzoekschrift

Een procedure voor schadevergoeding start altijd met een verzoekschrift (e-mail of brief), waarin in ieder geval onderstaande punten staan:

- Uw naam en adres;
- De datum waarop u het verzoekschrift opstelt;
- Hoe de schade is ontstaan;
- Een beschrijving van de schade, het (geschatte) bedrag van de schade, zo mogelijk uitgesplitst in schadeposten;
- De redenen waarom u recht meent te hebben op vergoeding;
- Uw (digitale) handtekening.

U kunt niet onbeperkt wachten met het indienen van een verzoek om schadevergoeding. Verzoekschriften moeten binnen vijf jaar nadat u bekend bent geworden met de schade naar de griffie van de rechtbank worden gestuurd.

Tip

Schadevergoeding vragen is ingewikkeld! Het is raadzaam vooraf juridisch advies in te winnen.

Deel B Beroep

1 Wanneer kunt u beroep instellen?

U kunt beroep instellen bij de rechter als:

- u het niet eens bent met de beslissing die het bestuursorgaan op uw bezwaarschrift heeft genomen;
- de beslissing op het bezwaarschrift niet binnen de geldende termijn wordt genomen en u het bestuursorgaan vervolgens schriftelijk in gebreke heeft gesteld; u stelt dan beroep in tegen het niet op tijd nemen van de beslissing.

Soms is er geen bezwaarschriftprocedure. Dan kunt u tegen een beslissing direct beroep instellen bij de rechter. Bij de beslissing van het bestuursorgaan op het bezwaar behoort vermeld te staan of u in beroep kunt gaan, waar u dit kunt doen en binnen welke termijn. Ontbreekt deze informatie, dan is het verstandig snel hiernaar te informeren bij het bestuursorgaan dat de beslissing heeft genomen.

2 Waar stelt u beroep in?

In de meeste gevallen stelt u beroep in bij de rechtbank. In een aantal gevallen moet u bij een andere instantie beroep instellen. Voor een aantal beslissingen op economisch gebied moet u rechtstreeks (zonder dat u eerst naar de rechtbank gaat) naar het College van Beroep voor het bedrijfsleven. Soms moet u rechtstreeks naar de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Bijvoorbeeld bij sommige ruimtelijkeordeningszaken. In een enkel geval moet u rechtstreeks naar de Centrale Raad van Beroep. Dit informatieblad beschrijft uitsluitend de beroepsmogelijkheid voor de meest voorkomende gevallen.

3 Hoe stelt u beroep in?

Voor het instellen van beroep moet u een beroepschrift indienen. In het beroepschrift legt u uit waarom u het niet eens bent met de beslissing van een bestuursorgaan. U moet ook aangeven wat naar uw mening de beslissing van de rechter zou moeten zijn. Meestal verzoekt u de rechter om de beslissing van het bestuursorgaan te vernietigen.

Tevens kunt u verzoeken om vergoeding van de proceskosten. U moet uw beroepschrift sturen naar de rechtbank, ter attentie van de sector Bestuursrecht. Onderaan de beslissing van het bestuursorgaan staat vermeld bij welke rechtbank u moet zijn.

Digitaal beroep

U kunt ook beroep instellen door een webformulier in te vullen. Het webformulier kunt u vinden op de site www.rechtspraak.nl. Als u het webformulier hebt ingevuld en opgeslagen kunt u het digitaal verzenden. Het webformulier is voorzien van duidelijke aanwijzingen.

De inhoud

In uw beroepschrift moet u in ieder geval vermelden:

- uw naam en adres;
- de datum waarop u het beroepschrift schrijft;
- de omschrijving van de beslissing op uw bezwaarschrift, met zo mogelijk een kopie van de beslissing;
- de reden waarom u beroep instelt;
- uw handtekening. U moet het beroepschrift ondertekenen.

Als het beroepschrift in een andere taal dan de Nederlandse is geschreven, moet u, als dat wordt gevraagd, voor een goede Nederlandse vertaling zorgen. Als u digitaal beroep instelt, geeft het webformulier op www.rechtspraak.nl stapsgewijs aanwijzingen over de inhoud en wijze van indienen.

Tip

Stuur altijd kopieën mee. Houd de originelen zelf.

4 Beroepstermijn

U moet uw beroepschrift binnen zes weken na de dag van verzending van de beslissing van het bestuursorgaan versturen. Op de beslissing is vaak een verzenddatum te vinden. Is uw beroepschrift niet binnen zes weken bij de rechtbank, dan verspeelt u in principe uw recht om beroep in te stellen. Uw beroep wordt dan, zoals dat heet, niet ontvankelijk verklaard.

Kiest u er voor uw beroepschrift schriftelijk in te dienen dan is het verstandig om dit aangetekend te doen. U kunt dan aantonen dat u het beroepschrift op tijd hebt verzonden. Als u digitaal beroep instelt via het webformulier op www.rechtspraak.nl ontvangt u na verzending een digitale ontvangstbevestiging. Als u per brief beroep instelt, krijgt u na ontvangst per post een ontvangstbevestiging toegezonden.

Tip

Let goed op wat er in de beslissing staat. In sommige gevallen is de beroepstermijn korter.

5 U hebt meer tijd nodig

De termijn voor het instellen van beroep is meestal zes weken. Een verzoek om voorlopige voorziening mag u wel later indienen. Hierbij geldt de voorwaarde dat u op tijd beroep heeft ingesteld. Het kan zijn dat u verwacht dat u voor uw beroep meer tijd nodig hebt, bijvoorbeeld omdat u eerst advies wilt vragen. Om uw recht op beroep niet te verspelen, moet u binnen zes weken uw beroepschrift sturen naar de rechtbank, waarin u meedeelt dat u beroep instelt. U schrijft waarom u het niet eens bent met de beslissing op het bezwaarschrift en waarom u meer tijd nodig hebt voor de motivering van uw beroep. Bij het beroepschrift moet u, als dat mogelijk is, een kopie meesturen van de beslissing op het bezwaarschrift.

De mogelijkheid om uitstel te vragen voor de motivering geldt niet voor zaken waarop de Crisis- en herstelwet van toepassing is. Of dat zo is, staat in de beslissing. Het gaat meestal om ruimtelijke ordenings- of milieubeslissingen. In dat geval moet u de motivering meteen in het beroepschrift opnemen en binnen zes weken naar de rechtbank sturen, anders wordt uw beroep niet behandeld.

6 Voorlopige voorziening

Tijdens de beroepsprocedure geldt de genomen beslissing. Het kan zijn dat deze beslissing intussen onherstelbare gevolgen voor u heeft. Meestal kunt u dan tegelijk met uw beroepschrift of tijdens de beroepsprocedure een voorlopige voorziening vragen aan de rechter. Dit betekent dat een speciale regeling kan worden getroffen voor de periode dat uw beroepschrift nog in behandeling is. Een voorlopige voorziening moet u vragen aan het rechterlijk college waar u in beroep gaat of bent gegaan.

7 Griffierecht bij beroep

Griffierecht is een bijdrage in de kosten van de rechtspraak. Als u beroep instelt of een voorlopige voorziening vraagt, moet u griffierecht betalen. De tarieven zijn verschillend voor natuurlijke personen (particulieren) en voor organisaties (bedrijven, verenigingen of stichtingen).

Voor bepaalde soorten zaken (vooral op het gebied van sociale zekerheid, huurtoeslag en de studiefinanciering) geldt een verlaagd tarief. De tarieven worden periodiek aangepast. Als u tegelijk met het beroep ook een voorlopige voorziening aanvraagt, betaalt u tweemaal griffierecht. De actuele bedragen staan vermeld op www.rechtspraak.nl bij 'Naar de rechter' en dan via 'Bestuursrechter' doorklikken naar 'Kosten'. De tarieven vindt u ook in het informatieblad 'Griffierecht' van de Raad voor de Rechtspraak. De griffier van de rechtbank stuurt u een nota en/of een acceptgiro. Het bedrag moet binnen vier weken op de bankrekening van de griffie staan. Wacht dus niet te lang met betalen, anders wordt uw beroepschrift niet in behandeling genomen. Bij voorlopige voorzieningen moet vaak veel sneller griffierecht betaald worden. Dat staat dan duidelijk in de brief van de rechtbank vermeld. Als de rechtbank u in het gelijk stelt, krijgt u het griffierecht terug van het bestuursorgaan dat de beslissing heeft genomen.

Voorbeeld

Mevrouw Van Holstein heeft op haar bezwaar van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een negatieve beslissing gekregen. Zij besluit beroep in te stellen. Dit moet binnen zes weken. Zij heeft echter meer tijd nodig om aan te geven waarom ze het niet eens is met de beslissing op het bezwaar. Zij schrijft een brief aan de rechtbank ter attentie van de sector Bestuursrecht. Hierin staat waarom zij beroep wil instellen en waarom zij meer dan zes weken nodig heeft. Op deze manier komt haar recht op

beroep niet in gevaar. Mevrouw van Holstein zorgt er wel voor dat de griffie het griffierecht binnen vier weken heeft ontvangen.

8 Iemand machtigen of een advocaat nemen

In de beroepsprocedure bent u niet verplicht een advocaat in te schakelen. Het mag natuurlijk wel. Ook kunt u iemand machtigen om namens u beroep in te stellen. Is uw vertegenwoordiger geen advocaat, dan moet u de persoon schriftelijk machtigen. Deze machtiging moet u meesturen met het beroepschrift. De rechtbank kan, binnen bepaalde grenzen, het bestuursorgaan veroordelen in de door u gemaakte proceskosten, bijvoorbeeld de kosten van de rechtsbijstand. Van zo'n veroordeling is in de regel sprake wanneer uw beroep gegrond wordt verklaard. Voor de kosten van rechtsbijstand wordt een forfaitair bedrag toegekend. Houdt u er rekening mee dat dit bedrag vaak lager is dan de werkelijke kosten.

9 Hoe verloopt het proces?

Vooronderzoek

De rechter vraagt alle stukken op bij het bestuursorgaan dat de beslissing op uw bezwaar heeft genomen. Als de stukken binnen zijn, onderzoekt de rechter de zaak. Het is mogelijk dat hij u in deze fase oproept om te worden gehoord of inlichtingen te geven. De rechter kan na het vooronderzoek een beslissing nemen 'op basis van de stukken'. U ontvangt hiervan bericht. De rechter kan beslissen dat een beroep 'kennelijk niet-ontvankelijk' of 'kennelijk ongegrond' is. Een beroep is onder meer 'kennelijk niet-ontvankelijk' als het te laat is ingediend of als het griffierecht niet (op tijd) is betaald. Een beroep is onder meer 'kennelijk ongegrond' als iemand klaagt over een beslissing die volgens de wet niet anders had kunnen luiden. Tenslotte kan de rechter beslissen dat de rechtbank 'kennelijk onbevoegd' is. Bijvoorbeeld als uw zaak bij de civiele rechter moet worden behandeld.

Rechtszitting

Als de rechter de zaak niet op basis van de stukken afhandelt, verwijst hij uw zaak 'naar de zitting'. Dit betekent dat er een rechtszitting wordt gehouden. Uw zaak wordt dan door de rechter met u en een vertegenwoordiger van het bestuursorgaan besproken. Deze handeling is openbaar. U krijgt een oproep voor de zitting. U doet er verstandig aan om naar de zitting te komen. In bepaalde gevallen bent u dat zelfs verplicht. In uw oproep staat waar en wanneer de zitting wordt gehouden en of u verplicht bent om te komen. Ook staat in dit bericht vermeld op welke dagen u de processtukken kunt inzien. De rechter kan besluiten dat de zitting niet doorgaat als partijen daarvoor toestemming hebben gegeven.

Voorbeeld

De familie Hogeboom uit Zwolle heeft beroep ingesteld tegen een beslissing op hun bezwaarschrift. De rechter heeft hen gevraagd of de beslissing kan worden genomen op basis van de stukken. De familie gaat hiermee niet akkoord, omdat zij zelf haar verhaal wil vertellen. De familie wordt uitgenodigd voor een zitting. De dochter van de familie Hogeboom doet het woord. Zij studeert rechten en wordt door haar ouders gemachtigd om hen te vertegenwoordigen. De familie heeft bij het beroepschrift een schriftelijke machtiging voor hun dochter meegestuurd.

Getuigen en deskundigen

Wilt u getuigen of deskundigen naar de zitting laten komen, dan moet u dat minimaal één week voor de zitting doorgeven aan de rechtbank en aan de andere partij.

De uitspraak

Na de behandeling op de zitting volgt een uitspraak. U ontvangt een kopie van de uitspraak.

10 Verzet

Als uw zaak op basis van de stukken is behandeld (dus zonder zitting) omdat de rechter meent dat de zaak heel eenvoudig is en u bent het niet eens met de beslissing van de rechter, dan kunt u in verzet gaan. U moet dan een verzetschrift indienen bij de rechtbank die de beslissing heeft genomen. U hebt zes weken de tijd. In uw verzetschrift moet u vermelden: uw naam, uw adres, uw redenen waarom u in verzet gaat en wat volgens u de beslissing had moeten zijn. U moet het verzetschrift ondertekenen.

Als het verzet slaagt, heeft u nog niet 'gewonnen'. Het betekent alleen dat uw zaak verder wordt behandeld. Er komt dan in beginsel een zitting waar u uw verhaal kunt doen. Voor verzet is niet opnieuw griffierecht verschuldigd.

Digitaal verzet

U kunt voor het doen van verzet ook gebruik maken van het webformulier op www.rechtspraak.nl. Het webformulier geeft aanwijzingen voor de door u te zetten stappen.

11 Hoger beroep

Bent u het niet eens met de beslissing van de rechter, dan kunt u in veel gevallen in hoger beroep gaan. U moet dan een beroepschrift schrijven. De beslissing van de rechter geeft aan bij welke hogere rechter u in hoger beroep kunt gaan. Zie ook het hoofdstuk 'Waar kunt u in beroep en in hoger beroep gaan' op pagina 10. U hebt zes weken de tijd om in hoger beroep te gaan.

12 De procedure in hoger beroep

In hoger beroep wordt uw zaak in het algemeen behandeld in een openbare zitting. U ontvangt een uitnodiging voor deze zitting. Op de zitting kunt u of uw gemachtigde de zaak toelichten.

Ook in hoger beroep bent u niet verplicht een advocaat in de arm te nemen. Maar als u in hoger beroep wilt gaan, doet u er wel goed aan om advies te vragen aan iemand die rechtsbijstand verleent. Zo iemand kan u vertellen of het in uw geval zin heeft om in hoger beroep te gaan.

Voorbeeld

Mevrouw van der Veen is het niet eens met de beslissing die de rechter heeft genomen op haar beroep over een omgevingsvergunning. Na advies te hebben gevraagd aan een medewerker van het Juridisch Loket, besluit zij in hoger beroep te gaan. Zij gaat in hoger beroep bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.

13 Griffierecht bij hoger beroep

Als u in hoger beroep gaat, moet u griffierecht betalen. Ook dit tarief is verschillend voor natuurlijke personen en organisaties. Het tarief verschilt ook per soort zaak. In alle gevallen is het tarief voor het hoger beroep echter hoger dan het tarief voor het eerste beroep bij de rechtbank. De tarieven worden periodiek aangepast. De actuele bedragen staan vermeld op www.rechtspraak.nl bij 'Naar de rechter' en dan via 'Bestuursrechter' doorklikken naar 'Kosten'. De tarieven vindt u ook in het informatieblad 'Griffierecht' van de Raad voor de rechtspraak.

U krijgt voor het griffierecht een nota en/of acceptgiro toegestuurd. Wordt u in het gelijk gesteld, dan krijgt u het griffierecht terug van het bestuursorgaan dat oorspronkelijk de beslissing heeft genomen.

14 Rechtsbijstand

Bestuursrecht is niet eenvoudig. Het is daarom goed mogelijk dat u er zelf niet helemaal uitkomt. Voor advies en praktische hulp kunt u altijd terecht bij een Juridisch Loket. U kunt natuurlijk ook de hulp inroepen van een advocaat. Kunt u een advocaat niet (helemaal) betalen, dan kunt u in een aantal gevallen een 'toegevoegd' advocaat krijgen. Dit betekent dat de overheid een deel van de kosten voor haar rekening neemt. U betaalt dan wel een eigen bijdrage. Hoe hoog die eigen bijdrage is, hangt af van uw inkomen en vermogen. Wilt u in aanmerking komen voor een toegevoegd advocaat, dan vraagt de advocaat namens u een toevoeging aan bij de Raad voor de Rechtsbijstand. De Raad controleert uw aanvraag en gaat na of u voor een toevoeging in aanmerking komt.

Tip

Niet iedere advocaat werkt op basis van een toevoeging. Vraag dit daarom vooraf aan de advocaat.

Meer informatie vindt u in de publicaties 'Hoe vraagt u gesubsidieerde rechtsbijstand of mediation aan?' en 'Inkomensgrenzen en eigen bijdragen gesubsidieerde rechtsbijstand'.

Als u geen toevoeging heeft en u wint uw zaak, bepaalt de rechter vaak dat het bestuursorgaan een deel van uw kosten moet betalen.

15 Waar kunt u in beroep en in hoger beroep gaan?

In de meeste gevallen kunt u na de bezwaarschriftenprocedure in beroep gaan bij de sector Bestuursrecht van één van de elf rechtbanken. Vervolgens kunt u dan in veel gevallen in hoger beroep gaan bij de Centrale Raad van Beroep (Utrecht), bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven of bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (Den Haag). Dit geldt niet in alle gevallen.

Andere zaken zoals sommige ruimtelijke ordeningszaken

- Beroep in eerste en enige instantie: Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (Den Haag)

Ambtenarenzaken

- Beroep: sector Bestuursrecht van één van de elf rechtbanken
- Hoger beroep: Centrale Raad van Beroep (Utrecht)

Sociale verzekeringszaken en studiefinancieringszaken

- Beroep: sector Bestuursrecht van één van de elf rechtbanken
- Hoger beroep: Centrale Raad van Beroep (Utrecht)

Vreemdelingenzaken

- Beroep: sector Bestuursrecht, bureau Vreemdelingenzaken van de rechtbank Den Haag
- Hoger beroep: Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (Den Haag)

Een aantal economische en landbouwzaken

- Beroep in eerste en enige instantie: College van Beroep voor het bedrijfsleven (Den Haag)

Belastingzaken

- Beroep: sector Bestuursrecht van de rechtbanken Arnhem, Breda, Den Haag, Haarlem en Leeuwarden
- Hoger beroep: gerechtshof (Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Den Bosch, Leeuwarden)
- Cassatie: Hoge Raad (Den Haag)

Overige zaken

- Beroep: sector Bestuursrecht van één van de elf rechtbanken
- Hoger beroep: Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (Den Haag)

16 Voorbeeld van bezwaarschrift, beroepschrift (voor beroep en hoger beroep), verzetschrift

- Aan: (hier vult u de naam en het adres in van de instantie waar u uw bezwaar-, beroeps- of verzetschrift naartoe moet sturen)
- Ondergetekende (naam en voornamen voluit)
- geboren (jaar en dag invullen)
- wonende (straat, huisnummer, postcode en plaats)
- tekent bezwaar/beroep/hoger beroep/verzet aan tegen de hierbij gevoegde beslissing van de (beslissende instantie) te (plaatsnaam invullen).
- Hij/zij kan zich met deze beslissing niet verenigen, omdat (hier vult u duidelijk en zakelijk in waarom u het met de beslissing oneens bent).
- Hij/zij verzoekt u te beslissen dat (invullen wat naar uw mening beslist zou moeten worden)
- Datum, (digitale) Handtekening

17 Schadevergoeding

Wanneer u schade heeft geleden door een onwettig besluit van de overheid, of als de overheid te lang heeft gewacht met het nemen van een besluit, kunt u in aanmerking komen voor schadevergoeding. Een verzoek om schadevergoeding kunt u in eerste instantie indienen bij het bestuursorgaan dat het besluit heeft genomen. Wijst dit orgaan uw verzoek af, of kunt u het niet eens worden over de hoogte van de vergoeding, dan kunt u uw verzoek aan de rechter voorleggen. U kunt uw verzoek ook indienen tijdens het (hoger) beroep tegen het schadeveroorzakende besluit.

De bestuursrechter beoordeelt niet alle bestuursrechtelijke geschillen over schadevergoeding. Geschillen over subsidies, ruimtelijke ordening en milieu waarbij het schadebedrag lager is dan 25.000 euro kunt u voorleggen aan de bestuursrechter of aan de burgerlijke rechter. Als het schadebedrag hoger is dan 25.000 euro kunt u uw conflict uitsluitend aan de burgerlijke rechter voorleggen. Conflicten over financiële zaken zoals sociale zekerheid en studiefinanciering kunt alleen aan de bestuursrechter voorleggen. Voor een aantal beslissingen op economisch gebied kunt u bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven terecht. De afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State behandelt onder meer zaken over ruimtelijke ordening.

Verzoekschrift

Een procedure voor schadevergoeding start altijd met een verzoekschrift, waarin in ieder geval onderstaande punten staan:

- Uw naam en adres;
- De datum waarop u het verzoekschrift opstelt;
- Hoe de schade is ontstaan;
- Een beschrijving van de schade, het (geschatte) bedrag van de schade, zo mogelijk uitgesplitst in schadeposten;
- De redenen waarom u recht meent te hebben op vergoeding;
- Uw handtekening.

U kunt niet onbeperkt wachten met het indienen van een verzoek om schadevergoeding. Verzoekschriften moeten binnen vijf jaar nadat u bekend bent geworden met de schade naar de griffie van de rechtbank worden gestuurd.

Tip

Schadevergoeding vragen is ingewikkeld! Het is raadzaam vooraf juridisch advies in te winnen.

Algemene wet bestuursrecht

Aan de inhoud van deze brochure kunt u geen rechten ontlenen. De meeste regels over bezwaar en beroep staan in de Algemene wet bestuursrecht. De tekst van deze wet kunt u onder andere vinden op rijksoverheid.nl en op www.wetten.nl.

18 Waar kunt u terecht als u vragen hebt?

Hebt u vragen? Dan kunt u Informatie Rijksoverheid bellen. Het telefoonnummer is 1400 (lokaal tarief). U kunt bellen van maandag tot en met vrijdag van 08.00 uur tot 20.00 uur. U kunt ook kijken op www.rijksoverheid.nl en daar uw vraag stellen in het contactformulier.

Over de volgende onderwerpen zijn aparte publicaties verkrijgbaar:

- Beroep instellen bij de rechtbank (uitgave van de Raad voor de rechtspraak, ook te vinden op www.rechtspraak.nl / Naar de rechter / De bestuursrechter / Procedures)
- Informatieblad 'Griffierecht' (uitgave van de Raad voor de rechtspraak)
- Inkomensgrenzen en eigen bijdragen gesubsidieerde rechtsbijstand en mediation (uitgave van de Raad voor de rechtspraak)
- Hoe vraagt u gesubsidieerde rechtsbijstand of mediation aan? (uitgave van de Raad voor de rechtspraak)

19 Adressen en internetsites

Rechtbanken

Sinds 1 januari 2013 is Nederland verdeeld in 11 arrondissementen (regio's). Elk arrondissement heeft een hoofdplaats, daar vindt u de rechtbank. De adressen en telefoonnummers kunt u vinden in het telefoonboek of op de internetsite www.rechtspraak.nl.

Het Juridisch Loket

Bij het Juridisch Loket kunt u terecht voor juridische informatie of advies. Wilt u weten of er een juridisch loket bij u in de buurt is? Bel dan 0900 - 8020 (€ 0,10 per minuut), of kijk op de website www.hetjl.nl

